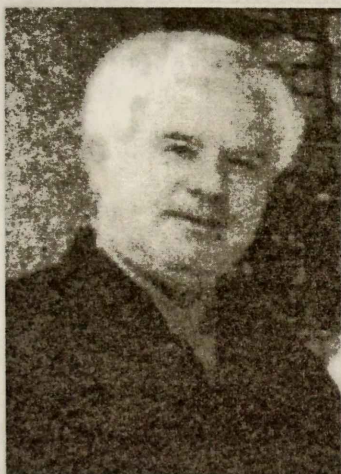

Prof. dr. Xheladin SHALA (Prishtinë)

ROLI I KOMITETIT “MBROJTJA KOMBËTARE E KOSOVËS” NË LUFTËRAT SHQIPTARO-SERBE GJATË VITEVE 1918-1921

Mësymja aleate në shtator të vitit 1918 nga ana e frontit të Selanikut rezultoi me disfatën dhe tërheqjen e ushtrive të Fuqive Qendrore nga Ballkani. Shumë popuj e pritën krahëhapur atë mësymje. Mirëpo, populli shqiptar nuk u çlirua, madje qenia e tij rrezikohej seriozisht, sepse krahas forcave të mëdha ushtarake të aleatëve në të gjitha territoret shqiptare u përqendruan edhe ushtritë e fqinjëve ballkanas. Në kujtesën shqiptare sundimi serb, malazez dhe grek i viteve 1912-1915 ishte ende i freskët dhe kishte lënë vragë të pashlyera për mizoritë e bëra. Pra, me gjithë asnjësinë e shtetit shqiptar gjatë Luftës së Parë Botërore, qenia e tij rrezikohej seriozisht nga fqinjët grabitqarë, të cilët u ndodhën në anën e fitimtarëve të luftës botërore.

Më 1 tetor 1918 Bullgaria nënshkroi armëpushimin, Turqia e bëri këtë më 30 tetor 1918, kurse më 3 nëntor dhe 11 nëntor

armëpushimin e nënshkruan edhe Austro-Hungaria e Gjermania, çka konsiderohet mbarim i Luftës së Parë Botërore.

Ishte pikërisht muaji tetor i vitit 1918, kur, pas depërtimit të ushtrisë franceze në territoret verilindore të Shqipërisë etnike, aty u fut menjëherë edhe ushtria serbe, e cila faktikisht i ripushtoi ato toka. Në shumë vende të ish-vilajeteve të Kosovës e të Manastirit, pushtuesit serbë hasën në rezistencë të fuqishme. Administratorët e pushtetit të ri në këto vise u pritën me fjalët: “Qysh mundet me u vu pushteti serb këtu, kur kjo do të bëhet Shqipni”.

Kështu, sapo përfundoi Lufta e Parë Botërore, në programet e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare rishikimi i kufijve shtetërorë, përkatësisht, përfshirja e gjysmës së territoreve shqiptare, të shkëputura arbitrarisht më 1913, brenda kufijve të vërtetë të Shqipërisë, u shfaq si një çështje kryesore¹. Atëbotë ndjehej nevoja e formimit të organizatave politike e ushtarake për t’iu bërë ballë situatave kritike e të ndërlikuara. Rreth një muaj pas ripushtimit të Kosovës nga Serbia, më 7 nëntor 1918, në qytetin e Shkodrës u bë organizimi i mirëfilltë dhe legalizimi i Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës”, i cili u bë zëdhënës dhe udhëzues kryesor i kërkesave të drejta të popullit shqiptar të Kosovës e më gjerë, me qëllim çlirimin e bashkimit me Shqipërinë në kufijtë e vërtetë kombëtarë.

Pra, Komiteti “MKK”, ishte për bashkim të vërtetë luftarak, ku do të përfshiheshin ato forca kombëtare që ishin të gatshme të sakrifikonin gjithçka për interesat e larta të Atdheut². Qysh në fillim Komiteti i bëri thirrje mbarë popullit të Kosovës të tregonte guxim e të kundërshtonte Serbinë pushtuese: “Vllazën, - apelonte Komiteti me forcë, - asht tue u afrue dita ma e ngushtë e ma mbrame, që ka për ta caktue fatin e vendlindjes sonë, së dashtunës e së mjerës Kosovë. Nji deikikë e bjerun në gjumë mundet me na kushtue tepër shtrejtë”³. Kështu, që në momentet e para të pas

¹ A. Lalaj, *Problemi i Kosovës në Parlamentin shqiptar 1920-1924*, në: “Studime historike”, nr.1-2, 2000, f.126.

² E. Skëndi, *Hoxha Kadriu*, Prishtinë, 1992, f.37.

³ *Arkivi Qendror i Shtetit i Republikës së Shqipërisë* (më tej: *AQSh*), Fondi 846, dos. 45, dok. 461.

Luftës së Parë Botërore, Komiteti i Kosovës u dallua midis forcave e organizatave atdhetare të kohës, duke luajtur gjatë tërë periudhës së ekzistencës së vet një rol të rëndësishëm në mbrojtjen e interesave të kombit e të shtetit shqiptar, kundër synimeve të Fuqive të Mëdha e të pushtuesve shovinistë fqinjë, në mënyrë të veçantë kundër planeve e politikës së Beogradit. Vetë emri i organizatës tregon se me çka është marrë më së shumti⁴. Si zëdhënës e Komitetit të Kosovës në opinionin publik u bë gazeta "Populli", një prej organeve më përparimtare të atyre viteve, e cila dilte në Shkodër nën drejtimin e atdhetarit të shquar, Sali Nivica⁵.

Për të vënë në jetë programin e tij, që synonte çlirimin e territoreve të pushtuara, në vitet 1918-1921, Komiteti "MKK" e përqendroi veprimtarinë e tij në dy drejtime kryesore: në përpjekjet e gjithanshme diplomatike, me anë të protestave, memorandumëve, promemorieve, statistikave të paraqitura pranë Fuqive të Mëdha e forumeve ndërkombëtare dhe me organizimin e drejtimin e luftës së armatosur çlirimtare kundër Serbisë pushtuese në Kosovë⁶.

Mirëpo, duhet theksuar se ideatorët e Komitetit "MKK" nuk kujdeseshin vetëm për çështjen e Kosovës. Ata rekomandonin bashkimin e të gjitha tokave shqiptare përfshirë edhe Çamërinë. Dhe mbi të gjitha ata ishin për të ruajtur nga rreziqet Shqipërinë e 1913-ës, pa të cilën nuk do të kishte gjasa që të shpëtohej Kosova dhe vise të tjera të shkëputura padrejtësisht në të kaluarën⁷.

Me veprimtarinë që ndërmori mund të themi se Komiteti i Kosovës ishte organizatë politike-luftarake, përkatësisht shtab diplomatik i luftës çlirimtare të Kosovës me kuptimin e plotë të fjalës. Degët e Komitetit ishin organizatoret e vërteta të kryengritjes së armatosur në Kosovë dhe drejtueset politike të çetave atdhetare⁸. Sipas direktivave të qendrës, ato udhëzonin si duhej vepruar në çdo moment. Dhe kur qendra, e zhgënjyer nga zhvillimet

⁴ Z. Shtylla, *Rreth krijimit e veprimtarisë së Komitetit "Mbrotja Kombëtare e Kosovës" në vitet 1918-1920*, në: "Studime historike", nr. 3, 1986, f.97.

⁵ *Po aty*, f.101.

⁶ *Po aty*, f.106-107.

⁷ L. Culaj, *Shqipëria ndaj çështjes kombëtare 1918-1928*, doktoraturë e mbrojtur në Institutin Albanologjik në vitin 2000, f.5.

⁸ *Po aty*, f.50.

diplomatike në Konferencën e Paqes në Paris, u kërkonte të hidheshin në veprim, sepse e kërkonte situata, fjala nuk bëhej dysh.

Me udhëzimet e Komitetit "MKK" asokohe afër Pejës, në krahinat Plavë e Guci, ende të pashkelura nga forcat serbe-malazeze, populli deklaronte njëzëri: "Nuk dorëzohemi të gjallë. Jemi gati me mbrojtë veten dhe me ndihmë vllaznit tanë. Ma mirë vdesim tue luftue sesa të lidhemi në shtëpi... dhe se pushka për ne është çdo gjë". Kurse gazeta "Populli", duke përcjellë këtë frymë në të gjitha viset shqiptare në shkurt 1919 shkruante: "Shqipnia ka me u vën e duhet të vihet në rregull vetëm prej nesh. Sado e randë qi mund të jetë kjo punë, ka për t'u mbarte, sado të vështira qi mund të mendohen konsekuencat e saj, kan me u durue prej nesh se asht puna jonë, se këtu asht shpëtimi ynë"¹⁰.

Dihet se qëndresa e Plavës dhe e Gucisë, e cila vijonte prej disa muajsh, e kish shqetësuar së tepërmi Beogradin, aq më tepër se populli i këtyre krahinave ishte i vendosur për t'u bashkuar me Shqipërinë me çdo kusht. Komanda e Armatës së Tretë në Shkup ishte shqetësuar mjaft për pushtimin e Plavës e të Gucisë. Ekzistojnë disa dhjetëra raporte në Arkivin e Institutit Ushtarak të Historisë në Beograd për këtë çështje. Gjithashtu, pushtetarët serbo-malazezë ishin të shqetësuar nga zgjerimi i luftës nga Plavë-Gucia, në Rugovë, në Pejë e Dukagjin, ku puna dhe ndikimi i veprimtarëve të Komitetit "MKK" dhe atdhetarëve të tjerë shqiptarë kishin elektrizuar situatën. Kjo kuptohet qartë nga raportet ushtarake serbe që jepnin alarmin, më 9 shkurt 1919, duke kërkuar të shtypej urgjentisht e pa mëshirë qëndresa e Plavës dhe e Gucisë, derisa nuk ishte shtrirë edhe në territore të tjera shqiptare të Kosovës.

Në Plavë e Guci u vranë 700 burra dhe 70 gra shqiptare¹¹. Kryengritja në rrethin e Pejës u mbyt me gjak, por terrori serb, falë edhe veprimtarisë së Komitetit të Kosovës, nuk mbeti i

⁹ Xh. Shala, *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave 1918-1924*, magistraturë e mbrojtur në Fakultetin Filozofik të Prishtinës më 1979, f.45.

¹⁰ *Po aty*, f.24.

¹¹ L. Culaj, *Komiteti "Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës" 1918-1924*, Prishtinë, 1997, f.71.

panjohur në arenën ndërkombëtare. Kjo dëmtoi prestigjin e Mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene si shtet dhe e diskreditoi delegacionin e saj pranë Konferencës së Paqes në Paris. Edhe pse Plava, Gucia, Rugova u goditën brutalisht, Lufta çlirimtare e shqiptarëve mori hov edhe më të madh në tërë gjysmën e Shqipërisë së robëruar, duke ia bërë të ditur Serbisë se shqiptarët kurrë nuk e duronin sundimin e saj.

Pas Luftës së Parë Botërore, qarqet drejtuese të Beogradit nuk synonin të rivendosnin sundimin e tyre vetëm në viset shqiptare të aneksuara më 1913-ën nga Serbia e Mali i Zi. Se çfarë synimesh kishte Serbia edhe ndaj shtetit shqiptar, më së miri e kuptojmë nga një dokument i kohës: “Politika e jonë në Shqipëri, - deklaronte Pashiqi, - është vendosja e gjendjes që ishte para evakuimit (1915-Xh.Sh.), kur Esat Pasha ishte “kryetar i qeverisë shqiptare” e nga Mati e përmbi ne ta okupojmë territorin”¹². Ndërkaq, para opinionit italian dhe atij ndërkombëtar Mbretëria Serbo-Kroato-Slllovene deklaronte: “Ne pajtohemi për pavarësinë e Shqipërisë në kufijtë e 1913-s, me kusht që edhe Italia t’i pranojë vendimet e Konferencës së Ambasadorëve të vitit 1913”. Në anën tjetër, në Beograd shpreheshin se këtë deklaratë e bënë me qëllim që të fitonin “simpati” te shqiptarët, “e kur të vendoset, siç po kërkojmë, do të jetë më lehtë për ne”¹³. Ishte dyfytërsia tipike e Pashiqit, që i fshihte synimet për të kontrolluar në një mënyrë ose në tjetrën bregun lindor të Adriatikut, duke penguar njëherësh instalimin italian në këtë krah. Sipas mendimit tim, e vërteta është se, pas gllabërimit të më tepër se gjysmës së Shqipërisë për ta “mbuluar” atë problem të madh, Serbia pushtuese gjithmonë e shtronte problemin e “pikave strategjike”, të “vijës së demarkacionit”, të këtij qyteti apo të atij, të malit të Vermoshit, të Manastirit të Shën Naumit etj., duke çuar pluhur të madh, me çka, deshëm s’deshëm ta pranojmë, ia ka arritur qëllimit për afro nëntë dekada.

Për ta sensibilizuar opinionin publik ndërkombëtar dhe sidomos

¹² *Diplomatski Arhiv Saveznog Sekretarjata Inostrani Poslova Jugoslavije* (më tej: *DASSIPJ*), Albanski odsek 1918, dos.VIII, fasc. VI/489-565, br.544.

¹³ *Po aty*, Fondi i delegacionit të MSKS në Paris, 1919-1920, VII, Mali i Zi dhe Shqipëria, fasc. 28-IV-VII/XII, nr.5076.

Konferencën e Paqes, delegacioni shqiptar dhe Komiteti “MKK” u munduan ta shfrytëzonin në favor të kërkesave të tyre edhe luftën e armatosur me çeta, të filluar në Kosovë dhe në territoret e tjera shqiptare përreth saj qysh pas ripushtimit, në tetor të vitit 1918¹⁴. Në sajë të ndikimit dhe rolit të Komitetit të Kosovës kjo luftë u intensifikua gjatë muajve të parë të vitit 1919. Populli, i udhëhequr nga Azem Bejta, Shote Galica, Sadik Rama, Zefi i Vogël, Ramadan Shabani, Zef Gjidoda etj., u organizuan për një kryengritjeje në Rrafsh të Dukagjinit në fillim të muajit maj. Tashmë qëndresa e shqiptarëve kundër Serbisë kish marrë të tilla përmasa saqë, kur u dha urdhri se një pjesë e ushtrisë serbe e përqendruar në jug, të transferohej në veri, në kufi me Hungarinë, Pashiqi urdhëroi nga Parisi qeverinë në Beograd: “Duhet të lihet aty ushtria. Është e pamundur që ushtria të përdoret në anën tjetër kur po na kërcënohet kryengritja në Arnautllëk”¹⁵ (Kosovë – Xh. Sh.).

Nga raportet e shumta, që ruhen në arkivat e Beogradit, shihet se kryengritja u përhap me shpejtësi, dhe rol parësor për këtë luajtën anëtarët e Komitetit “MKK”. Komanda e Armatës së Tretë në Shkup informonte Ministrinë e Luftës në Beograd për situatën serioze, përkatësisht për zhvillimin e luftimeve me çetën e Azem Bejtës në fshatin Kuqiq, në rrugën për Mitrovicë, pastaj përkitazi me luftëtarët e Ramadan Shabanit nga Kijeva dhe të Sadik Ramës nga Gjurgjeviku. Pushtetarët serbë njoftonin se i tërë pushteti në Drenicë dhe në Rrafshin e Dukagjinit kishte rënë në duar të kryengritësve shqiptarë më 9 maj të vitit 1919¹⁶ dhe se hapur ishte kërkuar që këto vise të bashkoheshin me Shqipërinë e lirë. Numri i kryengritësve arriti 9 500 deri 10 000 veta¹⁷, çka dëshmon përmasat e kësaj kryengritjeje të udhëhequr nga Komiteti i Kosovës dhe nga simpatizantët e tij. Luftimet ndërmjet ushtrisë e policisë serbe, nga njëra anë, dhe luftëtarëve çlirimtarë, nga

¹⁴ L. Culaj, *Shqipëria ndaj çështjes kombëtare 1918-1928...*, f. 67.

¹⁵ Xh. Shala, *vepër e përmendur*, f.48.

¹⁶ *Arhiv Vojnog Istoriskog Instituta-Beograd* (më tej: *AVII*), Popisnik 4/III, kutija 54, fasc.2, Albanija i Arnauti i sve o njima od I-III do 11-VIII 1919, br.2145.

¹⁷ A. Haxhiu, *Shota dhe Azem Galica*, Tiranë, 1978, f.76.

ana tjetër, u zhvilluan aq të përgjakshme, sa që gjatë javëve që u zhvillua kryengritja të dy palët humbën qindra e mijëra të vrarë.

Gjithsesi, mungesa e rezervave të materialit luftarak, të ushqimit, bombardimet e ushtrisë jugosllave me artileri dhe përgjithësisht superioriteti i saj në njerëz e armatime, si dhe mosbashkimi edhe i luftëtarëve të territoreve të tjera shqiptare, përcaktuan që në fillim të qershorit kryengritja të shënonte rënie. Një pjesë e luftëtarëve pas kësaj u shpërnda në grupe të vogla nëpër male, një pjesë u detyrua të largohet dhe të vendoset në Shqipërinë e lirë. Këta të fundit “u vendosën në Bushat ku qëndruan rreth një muaj, të strehuar në tenda me një pjesë të popullsisë së Plavës e Gucisë, e cila ishte shtrënguar të largohej nga terrori serbo-malazez në fillim të vitit 1919”¹⁸.

Lidhur me luftën shqiptaro-serbe në Kosovë gjatë muajve maj-qershor 1919, qeveria e përkohshme e Durrësit i dërgoi delegacionit shqiptar në Konferencën e Paqes në Paris telegram: “Mizoritë e pushtetit serb mbi shqiptarët në krahinat kufitare, sidomos në Kosovë, kishin arritur deri në kulm, dhe për atë arsye ishte zhvilluar kryengritja në Kosovë, ndaj së cilës serbët përgjigjen me prerjen e grave dhe fëmijëve shqiptarë.”¹⁹ Ndërsa gazeta “Populli” e Shkodrës për luftën shqiptaro-serbe në Kosovë në maj-qershor 1919, shkruante: “Kosova asht në anarki, djegie e plaçkitje. U përflakë qielli i Kosovës, u turbullua Drini i Bardhë nga gjaku dhe hiri i shtëpive të djegura...”²⁰.

Pas kryengritjes së Rrafshit të Dukagjinit dhe Drenicës kundër Serbisë, Këshilli i Ministrave në Beograd, në fillim të korrikut, analizoi situatën jashtëzakonisht të ashpërsuar në territoret e pushtuara shqiptare. Menjëherë pas saj ministri i Luftës, gjenerali Hanxhiq, më 7 korrik 1919, urdhëronte Komandën e Armatës së Tretë në Shkup: “Çështja e shqiptarëve (në Kosovë - Xh.Sh.) të udhëhiqet sipas një direktive me një formulë tjetër nga sa që është vepruar deri tash. Meqë çështja shqiptare (në territoret e pushtuara

¹⁸ *Po aty*, f.81.

¹⁹ *DASSIPJ*, Fondi i delegacionit të MSKS në Konferencën e Paqës në Paris 1919-1920, VII, Mali i Zi dhe Shqipëria, fasc. 28-III-12-VII, nr. 2258.

²⁰ A. Haxhiu, *vepër e përmendur*, f.80.

Konferencën e Paqes, delegacioni shqiptar dhe Komiteti “MKK” u munduan ta shfrytëzonin në favor të kërkesave të tyre edhe luftën e armatosur me çeta, të filluar në Kosovë dhe në territoret e tjera shqiptare përreth saj qysh pas ripushtimit, në tetor të vitit 1918¹⁴. Në sajë të ndikimit dhe rolit të Komitetit të Kosovës kjo luftë u intensifikua gjatë muajve të parë të vitit 1919. Populli, i udhëhequr nga Azem Bejta, Shote Galica, Sadik Rama, Zefi i Vogël, Ramadan Shabani, Zef Gjidoda etj., u organizuan për një kryengritjeje në Rrafsh të Dukagjinit në fillim të muajit maj. Tashmë qëndresa e shqiptarëve kundër Serbisë kish marrë të tilla përmasa saqë, kur u dha urdhri se një pjesë e ushtrisë serbe e përqendruar në jug, të transferohej në veri, në kufi me Hungarinë, Pashiqi urdhëroi nga Parisi qeverinë në Beograd: “Duhet të lihet aty ushtria. Është e pamundur që ushtria të përdoret në anën tjetër kur po na kërcënohet kryengritja në Arnautllëk”¹⁵ (Kosovë – Xh. Sh.).

Nga raportet e shumta, që ruhen në arkivat e Beogradit, shihet se kryengritja u përhap me shpejtësi, dhe rol parësor për këtë luajtën anëtarët e Komitetit “MKK”. Komanda e Armatës së Tretë në Shkup informonte Ministrinë e Luftës në Beograd për situatën serioze, përkatësisht për zhvillimin e luftimeve me çetën e Azem Bejtës në fshatin Kuqiq, në rrugën për Mitrovicë, pastaj përkitazi me luftëtarët e Ramadan Shabanit nga Kijeva dhe të Sadik Ramës nga Gjurgjeviku. Pushtetarët serbë njoftonin se i tërë pushteti në Drenicë dhe në Rrafshin e Dukagjinit kishte rënë në duar të kryengritësve shqiptarë më 9 maj të vitit 1919¹⁶ dhe se hapur ishte kërkuar që këto vise të bashkoheshin me Shqipërinë e lirë. Numri i kryengritësve arriti 9 500 deri 10 000 veta¹⁷, çka dëshmon përmasat e kësaj kryengritjeje të udhëhequr nga Komiteti i Kosovës dhe nga simpatizantët e tij. Luftimet ndërmjet ushtrisë e policisë serbe, nga njëra anë, dhe luftëtarëve çlirimtarë, nga

¹⁴ L. Culaj, *Shqipëria ndaj çështjes kombëtare 1918-1928...*, f. 67.

¹⁵ Xh. Shala, *vepër e përmendur*, f.48.

¹⁶ *Arhiv Vojnog Istoriskog Instituta-Beograd* (më tej: *AVII*), Popisnik 4/III, kutija 54, fasc.2, Albanija i Arnauti i sve o njima od I-III do 11-VIII 1919, br.2145.

¹⁷ A. Haxhiu, *Shota dhe Azem Galica*, Tiranë, 1978, f.76.

Pra, programi dhe kërkesat e kryengritjes shqiptare në Kosovë, të hartuara nga Komiteti "MKK" më 1919, u bënë edhe më tej platformë dhe mbështetje e luftës çlirimtare, që kishte përfshirë pothuajse tërësisht krahinat shqiptare që gjendeshin nën sundimin e Serbisë²⁶. Në një letër udhëzuese të Hasan Prishtinës, në emër të Komitetit të Kosovës dërguar Azem Bejtës në Kosovë në verë të vitit 1919, shkruhet: "Të qëndroni në vend derisa të shifni veten në rrezik; mbajeni nalt moralin e popullit; ruhuni nga provokimet; bani çmos për ta mbajtur të gjallë lëvizjen e armatosun të çetave; mbajeni popullin të mos emigroi dhe për çdo ngjarje na lajmroni, që ta përdorim për protestat tona para botës së jashtme"²⁷.

Më 29 korrik 1919 u lidh Marrëveshja Titoni-Venizellos, e cila e rrezikoi edhe më tepër integritetin e Shqipërisë së pranuar në Londër më 1913. Kjo marrëveshje në tërë vendin u prit me indinjatë të thellë. Politika italiane në Shqipëri pas kësaj u komprometua plotësisht, por për atdhetarët shqiptarë tronditja arriti kulmin. Në këtë situatë, në gusht pasoi një thirrje e Komitetit "MKK" për qëndresë ndaj kujtëdo fuqie të huaj që do të vepronte kundër interesave jetike të Shqipërisë. "Nuk ka le mbi këtë tokë një bir nane qi guxon, pa e thyer kryet, me shqymë një komb", thuhej në këtë thirrje²⁸. Më tej, Komiteti i Kosovës e këshillonte popullin që në ato momente delikate të ishte i gatshëm të përballonte çdo rrezik. "Mos mendoni se fati i atdheut i përket vetëm diplomacisë botërore"²⁹, jepte kurajë Komiteti "MKK", "një popull i cili i mbështetë shpresat e veta në mëshirën e të huajve e në taktikat e diplomacisë, nuk mund të shpëtojë dhe as që e meriton lirinë"³⁰.

Në rrethanat e rritjes së rreziqeve e problemeve për shtetin shqiptar Komiteti "MKK", diti të punojë me pjekuri në të dyja frontet. Me udhëzimet e qendrës, degët e Komitetit në Kosovë nuk e ndalën për asnjë moment organizimin e lëvizjes së rezistencës për çlirim e bashkim kombëtar. Përballë kësaj

²⁶ Z. Shtylla, *artikull i përmendur*, f.110.

²⁷ A. Haxhiu, *vepër e përmendur*, f.82.

²⁸ *AQSh*. Fondi 846, dos. 12, dok. i datës 31 gusht 1919.

²⁹ L. Culaj, *Komiteti "Mbrotja Kombëtare..."*, f.86.

³⁰ *Po aty*, f.92.

rezistence Komanda e Armatës së Tretë në Shkup, më 8 tetor 1919, njoftonte: “Kaçakët (luftëtarët çlirimtarë - Xh.Sh.) e rrethit të Llapit po e rrezikojnë seriozisht rendin dhe qetësinë dhe janë shumë të fortë”³¹. Ndërkaq, kryeshefi i Llapit i shkruante qendrës së vet: “Çetat po i përkrah një organizatë e fshehtë, çelësat e së cilës janë nëpër qytete të mëdha, në të kundërtën, - sipas tij, - kaçakët nuk do të kishin jetë të gjatë”³². Në një raport tjetër nga Prizreni më 14 shtator 1919 drejtuar qendrës së Armatës në Shkup thuhej: “Në rrethin e Gjakovës po vërehet lëvizja shqiptare kundër organeve të pushtetit të MSKS. Gjithnjë po i ndërpresin lidhjet telefonike dhe të postëkomandave tona në ato krahina dhe po iu kërcënohen se do t’i sulmojnë nëse nuk tërhiqen”³³.

Gjerësia dhe roli i veprimtarisë së Komitetit të Kosovës shihej edhe në viset e Shqipërisë Lindore. Në këtë linjë përmendim se më 22 nëntor 1919 atdhetari Elez Isufi në krye të një grupi luftëtarësh, pasi arriti ilegalisht në Shkodër, sepse nuk lejohej nga forcat aleate, u takua me kryetarin e Komitetit, Hoxha Kadrinë, me ç’rast u bisedua rreth organizimit dhe bashkëveprimit të luftës së shqiptarëve të asaj ane kundër Serbisë pushtuese³⁴.

Ato pak shpresa që ekzistonin te populli shqiptar për vendime të drejta të Konferencës së Paqes, në dhjetor të vitit 1919 u zhdukën si shkrimi në akull. Pas Kongresit të Berlinit më 1878, Konferenca e Gjashtë Ambasadorëve në Londër më 1913, Traktati i Fshehtë i Londrës më 26 prill 1915, memorandumit i 9 dhjetorit 1919 dhe kompromisi i 13 janarit 1920 ishin goditja më e rëndë për kauzën kombëtare shqiptare. Jo vetëm që cungohej edhe më tepër trungu i përgjysmuar i Shqipërisë, por asaj iu caktua prapë një tutore, Italia, për kinse paaftësinë e shqiptarëve për vetëqeverisje. Pra, fundi i vitit 1919 dhe fillimi i vitit 1920 për popullin shqiptar ishin një nga momentet më të vështira të historisë së tij kombëtare. Kjo situatë ishte pasojë e qëndrimit të pushtuesve fqinjë, në radhë të parë, pastaj edhe e Fuqive të Mëdha, që

³¹ AVII, Popisnik 4/III, kut. 54, fasc.6, Albania i arnauti..., br.5343.

³² E. Skëndi, *vepër e përmendur*, f.134.

³³ AVII, Popisnik 4/III, kut. 54, fasc.5, Albania i arnauti..., br.5064.

³⁴ E. Skëndi, *vepër e përmendur*, f.55.

vazhdonin avazin e vjetër të pazarllëqeve në Konferencën e Paqes në Paris, në të cilën Shqipërinë e kishin kthyer në monedhë kusuri për interesat e tyre. Tani shpresat për një paqe të drejtë përfundimisht u shuan. Mirëpo, një katastrofë të tillë kombëtare nuk e lejuan forcat patriotike shqiptare të kohës, të cilat gjykuan drejt që fatin e popullit të vet ta vendosin me forca dhe sakrifica në terrenin e Shqipërisë. Në sajë të punës së tyre atdhetare, i tërë populli u bind se fatin e tij duhej ta merrte në duart e veta. Në këto rrethana u poqën kushtet që e shpejtuan mbajtjen e Kongresit të Lushnjës në fund të janarit të vitit 1920.

Komiteti i Kosovës u angazhua seriozisht për organizimin e Kongresit të Lushnjës, i cili duhet të shpëtonte Shqipërinë nga më e keqja. Ndër të tjera, në rrjedhat e kësaj pune, më 12 janar 1920 ai protestonte pranë Kryesisë së Konferencës së Paqes dhe pranë ministrave të Punëve të Jashtme të Fuqive të Mëdha, kundër planeve për stërcungimin e mëtejshëm të Shqipërisë. “Të kompensosh Fijumen (Rijekën - Xh.Sh.) me pjesë nga toka e Shqipërisë, do të thotë të marrësh nëpër këmbë të drejtat e një kombi nga më të vjetrit e Ballkanit. Prandaj, protestojmë fuqimisht kundër kësaj padrejtësie. Vendimi për të cilin kemi dëgjuar do të ishte një vendim mizor e barbar që nuk do ta pranonte ndërgjegjja njerëzore në shekullin e njëzetë... Shqiptarët do të luftonin, gjersa të mos mbetej asnjë i gjallë për të ndaluar vënien në jetë të çfarëdo vendimi të shteteve të mëdha që do të sillte si pasojë zhdukjen e kombit...”³⁵. Kurse më 18 janar 1920 Komiteti u jepte udhëzime delegatëve të tij në Kongresin e Lushnjës: “Qeveria e përkohshme, (e Durrësit-red), që 13 muaj, nuk ka marrë kurrfarë mase për lirimin e Kosovës, ku banojnë mëse 900 mijë bashkëkombëtarë, duke mbajtur një atitudë indiferente për këtë pjesë të Atdheut. Apatia e qeverisë është edhe më e madhe sa që ka mbetë indiferente edhe ndaj krahinave që u përfshin prej Konferencës së Londrës e që u njohën si një pjesë e Shqipërisë politike...”. Prandaj, sugjeronte Komiteti, në një aktproteste dërguar Fuqive të Mëdha e Kryesisë së Konferencës së Paqes, do të duhej:

³⁵ *Lufta e popullit shqiptar për çlirimin kombëtar 1918-1920*. (Përmbledhje dokumentesh), vëll. II, Tiranë, 1976.

“1. Të kërkohet një Shqipëri thjeshtë independente;
2. Bashkimi i krahinave të Kosovës, të Manastirit, të Çamërisë e të Ulqinit që mbetën ndër Serbi, ndër Karadak (Mali i Zi-Xh.Sh.) e ndër Greqi më 1913”³⁶.

Më 30 janar 1920, nga Kongresi Kombëtar i Lushnjës iu dërgua telegram Konferencës së Paqes, presidentit të SHBA-së Uillson dhe kryeministrave të Anglisë, të Francës e të Italisë, me anë të të cilit kërkohesh pavarësi e plotë e Shqipërisë me kufijtë etnikë dhe natyrorë, përkatësisht korrigjimi i padrejtësive të bëra nga Kongresi i Berlinit dhe nga Konferenca e Ambasadorëve e Londrës e vitit 1913. Kuvendi vendosi të mos pranojë asnjë mandat ose protektorat të huaj³⁷. Vendimet e Kongresit të Lushnjës, të mbështetura fuqimisht edhe nga Komiteti “MKK”, shkaktuan shqetësim në Beograd, i cili kish qenë i interesuar vetëm për të dobësuar pozitat e Italisë në Shqipëri. Vendosmëria e delegatëve të Kongresit të Lushnjës për të kërkuar “një Shqipëri jo vetëm të kufijve të vitit 1913, por edhe për një Shqipëri independente ... për ne janë të papërshtatshme”, shpreheshin qarqet e larta zyrtare të MSKS³⁸. Pasoj mandej një propagandë përçarëse, një fushatë çarmatimi në Kosovë dhe gradualisht veprime provokative e diversioniste, që do të çonin deri në ndërhyrje të armatosur ndaj shtetit shqiptar në Koplik, në Dibër e në Mirditë.

Roli i Komitetit “MKK” në demaskimin e parullave demagogjike dhe intriguese që kundërshtonin idetë e Kongresit të Lushnjës ishte jo vetëm i pranishëm, por edhe shumë i rëndësishëm. Ai përpiqej me ngulm për jetësimin e bashkimit kombëtar dhe shmangien e përçarjes. Në qarkoren e tij të datës 1 shkurt 1920 thuhej: “Duhet o vëllezër që t’i dalim zot tokave tona dhe lirisë sonë dhe kështu të dëshmojmë se e meritojmë lirinë. Pastaj mundemi me besue se kemi për ta fituar miqësinë edhe të atyre mbretërive të mëdha që sot po përpiqen të na copëtojnë”³⁹.

³⁶ *Po aty*, f.41.

³⁷ *Po aty*, f.58-59.

³⁸ *DASSIPJ*. Fondi i delegacionit të MSKS në Konferencën e Paqës në Paris 1919-1920, VII, Mali i Zi dhe Shqipëria, fasc. 27/III-VII/8, br.5549.

³⁹ L. Culaj, *Shqipëria ndaj çështjes kombëtare 1918-1928...*, f.79.

Pas një organizimi të mirëfilltë dhe luftës heroike në Vlorë, pushtuesit italianë u mundën dhe u detyruan ta dorëzonin Vlorën me rrethinë në duar të popullit shqiptar. Prandaj u paraqit parulla: “Italia e ka lëshuar Shqipërinë e Jugosllavia?”.

Edhe pse para fillimit të Luftës së Vlorës, Mbretëria Serbo-Kroato-Slllovene dhe Greqia deklaruan zyrtarisht se nuk kishin pretendime ndaj Shqipërisë së kufijve të vitit 1913, kur u mposhtën pushtuesit italianë, ato sërish paraqitën pretendimet e vjetra. Kështu, kërkesat e shumta të qeverisë shqiptare që Beogradi me marrëveshje, t’i lëshonte paqësisht territoret e pushtuara brenda kufijve të vendosura prej Konferencës së Londrës më 1913, mbetën në pikën e nisjes. Pala shqiptare kërkonte tërheqjen e ushtrisë jugosllave, ndërprerjen e përkrahjes dhe të ndihmës për bandat e organizuara përgjatë atij kufiri artificial. Sipas palës jugosllave, bisedimet nuk mund të përfundonin, pasi në qeverinë e Tiranës ishin ministrat Hoxha Kadri Prishtina dhe Bajram Curri, udhëheqës dhe veprimtarë të shquar të Komitetit “MKK”. Beogradi kërkonte më tepër “garanci” nga ana e qeverisë shqiptare⁴⁰. Kështu me çlirimin e Vlorës në plan të parë doli problemi i çlirimit të territoreve në verilindje të Shqipërisë së 1913-s, të cilat mbaheshin pushtuar nga trupat jugosllave, me pretekstin e nevojës për “kufi strategjik”. Në fakt pushtimi përtej kufijve të 1913-s kishte për qëllim t’u tregonte shqiptarëve se e kishin kot që shpresonin të merrnin Kosovën, sepse aspiratat pushtuese të Serbisë ishin edhe më të mëdha. Për atë arsye në kufirin “strategjik” Shqipëri - MSKS u angazhuan forca të shumta ushtarake. Për qarqet drejtuese të Beogradit ishte më mirë që problemi shqiptar të bartej brenda kufijve të vitit 1913, sesa të dilte sheshit para opinionit ndërkombëtar pushtimi që i kishin bërë gjysmës së Shqipërisë pas Luftës së Parë Ballkanike. Mirëpo si brenda, ashtu dhe jashtë kufirit të sajuar (që në fakt ishte kufi shqiptaro-shqiptar), Komiteti “MKK” e mbante të ndezur zjarrin e luftës për çlirim mbarëkombëtar.

⁴⁰ D. Todorovic, *Spolna politika Kraljevine SHS prema balkanskim zemljama 1918-1923*, doktoraturë në dorëshkrim në bibliotekën “Svetozar Marković”, Beograd, 1972, f.133.

Në muajt e verës së vitit 1920 situata në territoret e të dy anëve të kufirit, ishte shumë e nderë, e padurueshme dhe kishte arritur në kulm të acarimit. Ndikim të madh për rritjen e qëndresës së popullsisë ushtronin udhëheqësit atdhedashës të Komitetit të Kosovës, të cilët kurrë nuk u pajtuan me robërimin e kësaj gjysme të Shqipërisë. I dërguari për çështje ushtarake i Komitetit, Hysni Curri, që kalonte nga çeta në çetë, i shkruante kryetarit, Kadri Prishtinës, se “gjendja e brendshme e Kosovës, ashtu si përpara, ndodhet në revolucion”⁴¹. Fryma e Kongresit të Lushnjës dhe e Komitetit “MKK” kish depërtuar thellë në të gjitha territoret shqiptare të pushtuara. Gazeta qeveritare e Beogradit “Politika” në faqen e parë, në shkrimin me titull “Lufta në Kosovë”, konstatonte: “Kosova është bërë qendër e luftës së kaçakëve (çlirimtarëve - Xh.Sh.), numri i të cilëve jo vetëm që nuk po zvogëlohet, por përkundrazi”⁴². Megjithatë në verën e vitit 1920 fronti i vërtetë i luftës u spostua brenda shtetit shqiptar të 1913-ës.

Komiteti i Kosovës luajti rol të rëndësishëm në organizimin e qëndresës kundër ndërhyrjes ushtarake jugosllave, veçanërisht në rrethin e Shkodrës⁴³. Nga fundi i korrikut të vitit 1920 ushtria serbe arriti ta kalojë kufirin në Koplik dhe pushtoi Kastratin. Përballë iu vunë edhe Bajram Curri e Kadri Prishtina, të cilët në Shkodër dhe rrethinë, së bashku me atdhetarët e tjerë, mobilizuan për në front rreth 2 200 veta. Bajram Curri ishte në ballë të luftës⁴⁴.

Ndërkohë, në viset e Dibrës, duke parë se nuk po lëshoheshin territoret e pushtuara nga ana e ushtrisë jugosllave, pavarësisht nga kërkesat e përsëritura, natën e 13 dhe 14 gushtit 1920, në drejtimin e Elez Isufit, filloi mësymja shqiptare për çlirimin e tokave të robëruara. Mësymja ishte e rreptë dhe zgjati 4-5 ditë. U çliruan gati të gjitha territoret e asaj ane nga Dibra e Luma, deri në Has, të garantuara më 1913. Nga pala jugosllave pati humbje të mëdha. Populli i atyre krahinave u dha ndihmë dhe përkrahje çlirimtarëve.

⁴¹ E. Skëndi, *vepër e përmendur*, f.132.

⁴² “Politika”, Beograd, 19 korrik 1920.

⁴³ Z. Shtylla, *artikull i përmendur*, f.111.

⁴⁴ E. Skëndi, *vepër e përmendur*, f.128.

Edhe në prapavijë, në Kosovë, u ndie aktiviteti i Komitetit “MKK”, sidomos me veprimet aktive të çetave.

Por edhe pse Komiteti “MKK” mendonte se kishte ardhur momenti i shumëpritur për çlirimin e Kosovës, qeveria shqiptare, e kryesuar nga Sulejman Delvina, nuk ishte e bindur⁴⁵. Në Tiranë mendonin se për momentin duheshin siguruar njëherë kufijtë e njohur e të pranuar nga Fuqitë e Mëdha, kurse veprimet më tej mund të sillnin pasoja të paparashikueshme. Për këtë pikëpamje ndikonte edhe mobilizimi i forcave të mëdha jugosllave në kufi. Konsiderohet se në territoret përreth kufirit të Shqipërisë dhe në Kosovë u grumbulluan 70 000 veta. Sipas shtypit të Beogradit, mobilizim kaq i madh ishte bërë edhe për shkak të situatës shpërthyesë në Kosovë, me qëllim që ushtria ta kishte të siguruar shpinën⁴⁶.

Më 18 gusht 1920 ministri i Luftës, gjenerali Jovanoviq, i dha urdhër Komandës së Armatës së Tretë në Shkup për ndërhyrje ushtarake në brendi të Shqipërisë së kufijve të 1913-s: “Duhet jo vetëm t’i pushtojmë krahinat e braktisura momentalisht, por të depërtojmë sa më tepër e t’i dënojmë në mënyrë që ky të jetë sulmi i tyre i fundit... - urdhëronte gjenerali. - Pastaj do të ishte mirë të depërtohet sa më thellë në drejtim të Tiranës. Të bëhet depërtimi në tri drejtime. Nga ana e Dibërës, e Lumës dhe në drejtim të Shkodrës”⁴⁷. Ndërkohë Ministria e Luftës kërkonte të mobilizohej një divizion për ruajtjen e hekurudhave, të komunikacionit, të lidhjeve telegrafike e telefonike dhe të garnizoneve ushtarake në disa vende të Kosovës ku ndihej vëlimi i madh⁴⁸. Duke përqendruar forca të mëdha me armatime moderne dhe pas një lufte të vërtetë frontale, që filloi më 18 gusht, ushtria jugosllave arriti ta çajë frontin shqiptar dhe depërtoi në Shqipërinë e 1913-s. Urdhri i ministrit të Luftës, gjeneralit Jovanoviq, kishte qenë i prerë: “Të zhduket e tërë ajo që kishte për t’iu shërbyer (shqiptarëve-Xh.Sh.) si bazë për përgatitje të sulmit të ri”⁴⁹.

⁴⁵ Xh. Shala, *vepër e përmendur*, f.108.

⁴⁶ “Politika”, 18 gusht 1920.

⁴⁷ AVII, Popisnik 7, kut.90, fasc.6, br.10831.

⁴⁸ D. Todorovic, *vepër e përmendur*, f.183.

⁴⁹ AVII, Popisnik 7, kut. 90, fasc.6, br.11316.

Ndërhyrja jugosllave e verës e vitit 1920 dhe përpjekjet për të mbajtur me çdo kusht “kufirin strategjik” brenda kufijve të caktuar Shqipërisë më 1913-ën nxirrmin në shesh gënjeshttrat e Pashiqit e pasuesve të tij, që deklarorin se ato toka shqiptare i kishin pushtuar përkohësisht!

Gjatë kohës së ndërhyrjes brutale ushtarake jugosllave, shtypi beogradas shkruante në faqet e para për “sulmet e arnautëve”, ndërkohë që ishte fjala për luftë brenda kufijve politikë të Shqipërisë. Ndërsa ai bënte përgatitjen psikologjike të opinionit serbosllav për luftën pushtuese, jehona e ndërhyrjes ushtarake jugosllave bëri të reagojnë qarqe të caktuara evropiane. Në Britani A. Herber, Miss Durham, A. Marej, Ginis dhe Eriksen shkruajtën në gazetën “Tajms” (“Times”) se në momentin kur Italia po e lëshon Shqipërinë, ushtria serbe depërton dhe shkel kufirin e Shqipërisë⁵⁰.

Jehona negative ndërkombëtare e ndërhyrjes në Shqipëri, por edhe humbjet e mëdha që pësoi në njerëz, të cilat nuk u miratuan në opinionin publik jugosllav, ndikuan që qarqet drejtuese të Beogradit të sforcohen për të spostuar përgjegjësinë. Për tensionimin e situatës në rajon dhe për humbjet në radhët e forcave të veta të armatosura, ato bënë një zhurmë propagandistike, kryesisht për përpunimin e opinionit të brendshëm. Në faqen e parë të gazetës beogradase “Politika”, të 3 shtatorit 1920, shkruhej: “Çështja shqiptare për ne po komplikohet, sepse ajo nuk është vetëm problem i politikës së jashtme. Ajo është në të njëjtën kohë edhe problem i brendshëm. Në kufijtë tanë jeton një numër bukur i madh shqiptarësh, gati sa bashkatdhetarët e vet. Vendosja e çështjes shqiptare nuk do të thotë vetëm siguri i shtetit tonë nga jashtë; ajo do të thotë në të njëjtën kohë siguri edhe brenda”. Ndërsa edhe përtej “vijës së demarkacionit”, në brendësi të Shqipërisë, ushtria zbatonte politikën e “tokës së djegur”, gazetatat beogradase paraqitnin raporte tendencioze dhe trillime të ndryshme për “sulmet” shqiptare⁵¹.

Pas dy javë luftimesh të përgjakshme, gjatë 15 ditëve të para

⁵⁰ “Politika”, 21 gusht 1920.

⁵¹ Po aty, 30 gusht dhe 4 shtator 1920.

të shtatorit në të cilat pala shqiptare pësoi humbje të mëdha, luftimet kaluan në veprime pozicionale. Asokohe u riaktivizuan edhe bandat esatiste të kryesuara nga Tafë Kaziu, Halit Leshi e Osman Mema, të cilat, të përforcuara me reparte të kamufluara të ushtrisë jugosllave, në fillim të shtatorit iu afruan Tiranës. Por Beogradi nuk gjeti mbështetjen e nevojshme ndërkombëtare për hapat e ndërmarrë. Qeveria angleze protestoi më 8 shtator, me ç'rast lordi Kerzon kërkoi që "të ndërpritet çdo marshim i trupave jugosllave në Shqipëri, ndërsa më 26 shtator kryeministri anglez Nikollson pyeste legatën jugosllave në Londër se e kush e krijoi dhe si e krijoi vijën e demarkacionit që tani u bë problem"⁵². Pas një lufte të ashpër njëmuajore forcat qeveritare shqiptare, së bashku me vullnetarët, i zbrapsën jugosllavët në "pikat strategjike."

Ndërkaq, në Asamblenë e Përgjithshme, me një arsyetim të shkëlqyer të lordit Rober Sesil, më 17 dhjetor 1920 Shqipëria u pranua anëtare e Lidhjes së Kombeve me asnjë votë kundër.

Dalja në arenën ndërkombëtare shënonte një fitore të madhe për shtetin shqiptar, por kjo nuk i siguroi atij korrektesën e fqinjëve. Interesi i përhershëm i qarqeve drejtuese të Beogradit e Athinës ishte jostabiliteti politik i tij. Për këtë vazhdimisht u ndërmorën aksione diversante, u bënë ndërhyrje, u thurrën intriga të ndryshme, propagandë gjithëfarëshe dhe mbaheshin gjithnjë me forcë shumë terriore në jug dhe në verilindje të Shqipërisë së vitit 1913. Të gjitha këto ndërhyrje në forma të ndryshme ndaj shtetit të ri shqiptar kishin qëllim final që të mbulohej tërësisht problemi i terrioreve të pushtuara në fund të vitit 1912 dhe 1918. Në këtë kuadër do parë edhe rebelimi i kapedanit të Mirditës, Marka Gjoni, kundër qeverisë së Tiranës. Ai jo vetëm u nxit, u financua dhe u pajis për këtë qëllim nga Mbretëria Serbo-Kroato-Slllovene, por edhe u mbështet nga trupat jugosllave gjatë veprimeve të armatosura.

Kapedani i Mirditës nuk e arriti qëllimin që e kishte paramenduar së bashku me autoritetet jugosllave, prandaj u detyrua të kalonte kufirin dhe të strehohej në Prizren, ku më 17 korrik 1921, i këshilluar nga Beogradi, shpalli "Republikën e Mirditës",

⁵² *DASSIPJ*, Legata e Londrës, fasc. I-1920, br.260.

të kryesuar prej tij dhe kërkoi njohjen nga MSKS-ja, nga Greqia e nga Italia⁵³. Pas shpalljes së “Republikës së Mirditës” në shtetin serbo-kroato-slloven, askush nuk ka dyshuar se ajo kryengritje nuk ishte përgatitur në Beograd⁵⁴.

Nga ajo kohë qarqet ndërkombëtare u bindën edhe më tepër se MSKS-ja kishte gisht kryesor në këto ngjarje dhe se ishte agresore ndaj Shqipërisë, të cilën dëshironte ta ndante pjesë-pjesë dhe ta zhdukte përfundimisht nga faqja e dheut. Megjithatë agresiviteti i MSKS-së ndaj Shqipërisë nuk kishte të ndalur. Këshilli Ministror në Beograd, pas një ultimatumi, urdhëroi ndërhyrjen ndaj saj, i shpalli luftë Shqipërisë në qershor-korrik të vitit 1921. Por gjatë kohës së përgatitjeve për këtë, Komiteti “MKK” organizoi trazira në Kosovë, për t’i ardhur në ndihmë shtetit amë⁵⁵.

Në fillim të tetorit Fan Noli, delegat i Shqipërisë në Lidhjen e Kombeve, dha një deklaratë publike, duke theksuar se sulmi i ri po zhvillohej pikërisht pas një viti nga koha e ndërhyrjes së mëparshme, kur ushtria serbe zhduku me themel 150 fshatra në rrethinat e lumit Drin, duke vrarë 10 mijë shqiptarë⁵⁶. Ashtu si në luftën shqiptare-serbe të verës së vitit 1920, ushtrisë pushtuese iu dha urdhër që të marshojë sa më në thellësi të territorit të Shqipërisë së lirë. Në atë luftë ishte angazhuar një fuqi ushtarake prej 80 000 ushtarësh jugosllavë⁵⁷. Nga fundi i tetorit ajo ishte hedhur në mësymje. Por agresioni i përsëritur i Mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene mbi Shqipërinë e komprometoi atë rëndë në arenën ndërkombëtare. Vetëm në luftën e fundit shqiptare-serbe ishin rrafshuar 250 fshatra. Pa kulm mbi kokë në mes të dimrit kishin mbetur 50 mijë shqiptarë.

Vendimi i 9 nëntorit i vitit 1921, me të cilin Konferenca e Ambasadorëve në Paris e njohu shtetin e pavarur shqiptar, duke i riafirmuar vendimet e Konferencës së Londrës më 1913 ishte

⁵³ Xh. Shala, *vepër e përmendur*, f.153.

⁵⁴ D. Todorovic, *vepër e përmendur*, f.310.

⁵⁵ *Po aty*, f.170.

⁵⁶ “Trgovinski Glasnik”, 5 tetor 1921.

⁵⁷ *DASSIPJ*, Legata e Londrës, fasc. I-1921, br.256; D. Todorovic, *vepër e përmendur*, f.340.

shuplakë për Beogradin. Më 7 nëntor qeveria angleze kërkoi nga sekretari i përgjithshëm i Lidhjes së Kombeve që më 18 nëntor të mbahej mbledhja e saj lidhur me konfliktin e shkaktuar në Shqipëri, ku u gjykua në mënyrën më të ashpër shteti jugosllav për veprimet gjenocidale ndaj shqiptarëve. Më 8 nëntor të vitit 1921 Anglia e njohu qeverinë e Tiranës, që konsiderohet si pranim *de jure* i Shqipërisë dhe më 12 e 14 nëntor atë e njohën edhe Franca e Italia.

Gjithsesi me përkrahjen e aleatëve të vet të mëdhenj, si Franca, shteti jugosllav ia arriti qëllimit që kufijtë e Shqipërisë, të caktuara më 1913, të pësonin përsëri ndryshime në dëm të Shqipërisë.

Shtrimi i çështjes shqiptare në konferencat e ndryshme ndërkombëtare, letërkëmbimet e presidentit e SHBA-së, Uillson, me kryeministrin e Anglisë dhe të Francës, me ministrat e Jashtëm të Fuqive të Mëdha, tregon qartë për luftën e vendosur të Komitetit të Kosovës për t'u dalë zot fateve të tokave shqiptare⁵⁸. Kadri Prishtina dhe Komiteti "MKK" asnjëherë nuk i ndanë detyrat për krijimin dhe konsolidimin e shtetit shqiptar nga detyrat për zgjidhjen e problemit kombëtar shqiptar, që për Komitetin ishte detyrë e shenjtë. "Përmes elaborimit të një politike të mprehtë dhe të një diplomacie të zhdërvjelltë, udhëheqësit e Komitetit "MKK" i demaskuan rrënjët demagogjike të pushtuesve serbë dhe ithtarëve të tyre, duke i cilësuar si pjellë të idesë pansllave dhe të politikës ruse"⁵⁹. Pa kurrfarë ngurrimi mund të konsatojmë se "Hoxha Kadriu e Hasan Prishtina, dy figura të ndritura në luftën për bashkimin kombëtar dhe demokratizimin e vendit, me penë e me pushkë punuan e luftuan sa brenda vendit, aq edhe në arenën ndërkombëtare, për ta vënë në jetë idealin e tyre. Bajram Curri ligjëronte me gjuhën e armës në Rrafshin e Dukagjinit. Azemi e Shote Galica luftonin dhe vigjilonin në Drenicën heroike, në Rrafshin e Kosovës"⁶⁰, sepse pushteti serb në Kosovë e territore të tjera shqiptare përreth saj mbështetej vetëm në dhunë, në terror dhe në gjenocid.

⁵⁸ E. Skëndi, *vepër e përmendur*, f.65.

⁵⁹ L. Culaj, *vepër e përmendur*, f.43.

⁶⁰ Sh. Braha, *Idriz Seferi*, Tiranë, 1981, f.245.

Treguesit e tragjedisë që kishte mbuluar krahinat shqiptare në vitin 1920-1921 që iu referohen vetëm 12 rretheve, dëshmojnë për 13 465 të vrarë, 22 360 të burgosur, 1 705 të gjymtuar, 6 210 shtëpi të djegura dhe 11 691 shtëpi të plaçkitura⁶¹. Autoritetet serbe në Kosovë dhe në tokat e tjera shqiptare bënë masakra nga më barbalet. Sipas të dhënave të Komitetit të Kosovës, forcat serbe vetëm brenda një kohe të shkurtër shfarosën afro 200 000 shqiptarë⁶². Pra, Serbia në Kosovë dogji, poqi, grabiti, vrau, shkatërroi, asimiloi, dhunoi dhe preu me egësi të paparë⁶³. Megjithëse gjaku shkonte rrëke e zjarri i shtëpive të djegura ngjitej deri në qiell, flamuri kryengritës i popullit të Kosovës kurrë nuk u përkul. Dhe për këtë meritë të veçantë ka padyshim Komiteti “MKK”, i cili, gjatë viteve 1918-1921, që bëme objekt në këtë kumtesë, demaskoi synimet e qarqeve serbe që drejtonin shtetin jugosllav, motivoi e organizoi popullin për qëndresë, në ato momente kyçe për të ardhmen, duke lënë gjurmë të thella kombëtare deri në ditët e sotme. Me fjalë të tjera u denoncua politika e dhunës dhe e gjenocidit që ushtroi Serbia ndaj shqiptarëve.

Është thënë saktë se Komiteti “MKK” ka qenë drejtuesi dhe autoriteti më i lartë i politikës kombëtare të organizuar⁶⁴. Pikërisht për këtë arsye populli shqiptar i respektoi dhe pati konsiderata të larta për Komitetin e Kosovës dhe prijësit e tij. Ai i njohu mirë përpjekjet dhe sakrificat e tyre për organizimin e luftës çlirimtare dhe nuk iu nda për asnjë moment gjatë atyre viteve. Si përfundim luftërat shqiptare-serbe janë një hallkë e pashkëputur, që nga fundi i vitit 1912 e deri në fund të shekullit të kaluar. Për çështjen e Kosovës dhe të territoreve shqiptare përreth saj kurrë nuk është heshtur e as nuk do të heshtet pa u zgjidhur drejt çështja jonë kombëtare.

⁶¹ *Po aty*, f.242.

⁶² E. Skëndi, *vepër e përmendur*, f.47.

⁶³ A. Haxhiu, *vepër e përmendur*, f.86.

⁶⁴ L. Culaj, *vepër e përmendur*, f.5.